

**РОЛЬ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ ПІД ЧАС
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ 2014–2021 РОКІВ****THE ROLE OF PRIVATE MILITARY COMPANIES DURING
THE 2014–2021 RUSSIAN-UKRAINIAN HYBRID WAR****Грига О.С.,***студент I курсу магістратури
факультету гуманітарно-природничої освіти і соціальних технологій
Університету Григорія Сковороди в Переяславі,
старший сержант, командир відділення
Батальйону оперативного призначення
Національної гвардії України імені Сергія Кульчицького***Коцур В.В.,***доктор історичних наук, професор,
ректор
Університету Григорія Сковороди в Переяславі***Коцур Л.М.,***кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

У статті автори аналізують роль приватних військових компаній Російської Федерації у гібридній війні проти України, у період з 2014 по 2021 роки. Актуальність дослідження пояснюється тим, що навіть після повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році бойовики приватних військових компаній (ПВК) продовжують відігравати важливу роль у бойових діях на території України. У процесі дослідження ми розглянули, що вказана проблематика тільки починає потрапляти у поле зору науковців. Закордонні науковці, на відміну від українських більше уваги приділяють вивченню цієї проблеми, проте цих досліджень не достатньо, щоб простежити зміни у діяльності ПВК на теренах України у вказаний період. Виклад основного матеріалу дозволив систематизувати виявити раніше досліджені аспекти проблематики та виявити нові. Зокрема простежити, яку роль відіграла ПВК «Вагнер» в анексії Криму та бойових діях в Луганській та Донецькій областях у 2014 та 2015 роках. Також показано еволюцію діяльності ПВК «Вагнер» упродовж 2016–2021 років. Окрему увагу приділено характеристиці таких підрозділів групи «Вагнер», як «Карпати»-«Весна», основу яких громадяни України з проросійськими настроями. На додаток, схарактеризовано функціональне призначення таких ПВК як MAR та «E.N.O.T Corps», обов'язком яких на початковому етапі гібридної війни було налагодження постачання зброї й техніки до сепаратистських утворень «ЛНР» та «ДНР», а пізніше організація диверсійно-розвідувальної діяльності по всій території України, «патріотичного виховання» сепаратистів та проведення чисток у середовищі сепаратистських ватажків так званих «ЛНР» та «ДНР». У підсумку показано, що бойовики військових приватних компаній РФ змогли суттєво вплинути на перебіг бойових дій на сході України у 2014–2015 роках, спричинивши таким чином замороження конфлікту. Надалі, вони склали основу диверсійно-підбивних груп в українському тилу.

Ключові слова: російсько-українська гібридна війна, приватні військові компанії, ПВК, «Вагнер», MAR, «E.N.O.T Corps».

In the article, the authors analyze the role of private military companies of the Russian Federation in the hybrid war against Ukraine, in the period from 2014 to 2021. The relevance of the study is explained by the fact that even after the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine in 2022, militants of private military companies (PMCs) continue to play an important role in hostilities on the territory of Ukraine. In the course of the research, the authors found out that scientists has just started paying attention to the indicated problem. Foreign scientists, in contrast to Ukrainian ones, pay more attention to the issue, but these studies are not enough to trace changes in the activities of the PMC on the territory of Ukraine in the specified period. The presentation of the main material made it possible to systematize the identification of previously investigated aspects of the problem and to identify new ones. In particular, to trace the role played by PMC «Wagner» in the annexation of Crimea and hostilities in Luhansk and Donetsk regions in 2014 and 2015. It also shows the evolution of the activities of PMC «Wagner» during 2016–2021. Particular attention is paid to the characteristics of such divisions of the Wagner group as «Karpaty»- «Vesna», the basis of which are Ukrainian citizens with pro-Russian sentiments. In addition, the functional purpose of such PMCs as MAR and «E.N.O.T Corps» is characterized, whose duty at the initial stage of the hybrid war was to arrange the supply of weapons and equipment to the separatist entities «LPR» and «DPR», and later to organize sabotage and intelligence activities on throughout the territory of Ukraine, «patriotic education» of separatists and carrying out purges among the separatist leaders of the so-called «LPR» and «DPR». As a result, it is shown that the militants of private military companies of the Russian Federation were able to significantly influence the course of hostilities in the east of Ukraine in 2014–2015, thereby causing the conflict to freeze. Later they formed the basis of subversive and subversive groups in the Ukrainian rear.

Key words: Russian-Ukrainian hybrid war, private military companies, PMC, «Wagner», MAR, «E.N.O.T Corps».

Постановка проблеми. Революція Гідності, яка відбулася в Україні наприкінці 2013 – початку 2014 років спричинила падіння проросійського напівавторитарного режиму Віктора Януковича. Усвідомивши, що «білоруським шляхом» окупувати Україну не вийде, Владімір Путін вдався до силового шляху нав'язування «русского міра» Україні. Скориставшись ослабленням післяреволюційної країни поряд з дипломатичними, економічними, інформаційними, гуманітарними чинниками проти України було вчинено гібридну воєнну операцію. Прикриваючись демократичними гаслами та за сприяння озброєних формувань в російській військовій формі без знаків відмінностей, Російська Федерація (далі – РФ) здійснила тимчасову анексію АРК Крим та окупувала низку районів Донецької та Луганської областей України [1; 8]. Надалі, так звані «найманці» приватних військових компаній (далі – ПВК) стали одним із важливих інструментів реалізації гібридної війни РФ проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Участь ПВК РФ у війні проти України в академічній площині лишається маловивченою. Однією з причин цього є юридично не визначений статус бойовиків («найманців»), які беруть участь у війні проти України. Адже на думку, фахівців міжнародного права, найманцями можуть бути лише іноземні особи, у той час, як на боці російських ПВК воюють переважно громадяни РФ [7; 10]. Станом на сьогодні, найповніше цю проблему висвітлили викладач тероризму в Дублінському міському університеті (Ірландія) і військовий історик Еммет Фолі та професор міжнародної безпеки Дублінського міського університету Крістіан Каунерт у статті «Російські приватні військові та Україна: гібридна сурогатна війна та російська державна політика іншими засобами» (2022) [22]. Вони продемонстрували, у якій спосіб представники таких ПВК, як RUSCORP та група «Вагнера» стали невід'ємною частиною зовнішньополітичного підходу Кремля до досягнення своїх цілей у період з 2014 по 2022 рр. Окрім цього, вказану проблему розглядають такі науковці як Айварас Гідрайтіс [23], Тор Букволл [21] та інші. Чимало інформації подає Міжнародна розвідувальна спільнота InformNapalm, яка характеризує участь у війні проти України 2014–2022 рр. таких ПВК як RSB-Group, ATK-GROUP, Slavonic Corps Limited, Wagner Group («Вагнер»), MAR та «E.N.O.T Corps» [31]. Проте, більшість цих досліджень розкривають окреслену нами проблему лише частково, а оскільки, в Україні ця тема лишається маловивченою, то вона потребує значно глибшого аналізу й систематизації знань.

Саме тому, **мета** нашого дослідження полягає у тому, щоб проаналізувати особливості та специ-

фіку участі бойовиків ПВК РФ у російсько-українській гібридній війні з 2014 року і до повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році.

Виклад основного матеріалу. Діяльність приватних військових компаній – це новий напрямок у гібридній війні, яку розгорнула РФ проти України у 2014 році. Головна мета такого підходу полягає у тому, щоб приховати дійсні наміри й участь кадрових військовослужбовців, збройних формувань російської держави на території іншої країни. На додаток, у цій фазі війни для виконання завдань залучалися професіонали, які проходили постійну підготовку, бойове злагодження та були здатні виконувати найбільш відповідальні, найбільш складні задачі на полі бою [12]. Статус російських ПВК у міжнародно-правовій площині залишається до цього часу повністю не визначеним. Бойовики зазначених підрозділів іменуються, як «найманці», «контрактники», «військовослужбовці у відпустці», «добровольці» (за версією російської пропаганди), або ж за назвою ПВК-групи, до якої вони входять – «вагнери», «редутівці» тощо. Проте, фактично усі вони є кадровим складом або органами структурних (фронтових) підрозділів Головного управління розвідки Генштабу (ГУР) РФ [26; 11].

Дослідники припускають, що створення у РФ приватних військових компаній припадає на 2013 рік, і тісно пов'язане з гібридною війною РФ проти України [2, с. 26]. Основними групами, в контексті російсько-української гібридної війни є ПВК «Вагнер», MAR та «E.N.O.T Corps». Так, на думку професора конфліктів і безпеки в Королівському коледжі Лондона Трейсі Германа, «найманці» групи «Вагнер» під виглядом так званих загонів «самооборони», «козаків» і особливо «зелених чоловічків» були одними з перших, кого залучили до окупації регіонів півдня й сходу України у 2014 році [34]. Щоб не викликати зайвих підозр, починаючи з 2014 року під керівництвом ПВК «Вагнер» було створено окремий підрозділ «найманців» (бойовиків) з-поміж громадян України з проросійськими поглядами – під назвою «Карпати». Вони мали проводити диверсійно-підривну діяльність на території України та брати участь в бойових діях на Донбасі у складі угруповань так званих «ЛНР» і «ДНР». З-поміж ідентифікованих 40-а таких бойовиків: 21 – жителі Донецької області; 8 – з Харківської, 4 – з Одеської, по 1-му з Луганської, Дніпропетровської та Сумської областей, а також 2 з Києва та 2 з Сімферополя [16; 17; 14]. Загалом, упродовж 2014 року зафіксовані факти участі ПВК «Вагнер» у боях за Луганський аеропорт (квітень-вересень 2014 р.), в яких взяли участь 72 вагнерівці, 15 з яких були ліквідовані українськими військовими [18]. Згідно розслідуваннями Служби безпеки України (далі – СБУ), «вагнерівці» причетні до збиття військово-тран-

спортного літака Іл-76 на сході України у червні 2014 року, у результаті чого загинуло понад 49 українських військовослужбовців [3].

Вже під час піку боїв у 2015 р. персонал ПВК в Україні, включно з групою «Вагнера», досяг 2500–5000, а їхня діяльність стала вирішальною в ключових ранніх боях на сході України з 2014 по 2015 роки [25; 28]. Зокрема за Санжарівку (січень 2015 року) та Вергулівку (лютий 2015 року). Понад 250 бійців ПВК «Вагнера» брали участь у бойових діях під Дебальцевим з 14 січня по 20 лютого 2015 року, з них 21 бойовика було ліквідовано [30; 18]. Хоча інше дослідження, наводить такі дані про бої за Дебальцеве:

«Маючи від 2000 до 3000 російських найманців на місці станом на січень 2015 року, підрозділи ПВК діяли невеликими мобільними формуваннями та застосовували тактику «ударного загону», здійснювали наполегливі наземні напади на передові позиції української армії та керували сепаратистськими бойовиками в інтенсивних міських боях» [24, с. 26].

Підтвердженням активної участі вагнерівців у боях, зокрема, є і те, що у 2015 році керівник ПВК «Вагнер», Дмитро Уткін наказав евакуювати з-під Дебальцевого (на Донбасі) російську бойову техніку, яка була знищена силами АТО. Насамперед мова йшла про броньовані розвідувально-дозорні машини КамАЗ-43269 «Дозор» [15]. Таким чином, ми бачимо, що у 2014–2015 роках ВПК «Вагнер» відіграли важливу роль не тільки в анексії АР Крим, а й окупації окремих районів Луганської та Донецької областей.

Окремо треба сказати про інші ПВК РФ, які з 2014 року також були залучені у гібридній війні проти України, проте виконували дещо інші функції. Насамперед мова йде про ВПК MAR та «E.N.O.T Corps», які брали участь переважно у різноманітних операціях з матеріально-технічного/допоміжного забезпечення насамперед щодо підтримки російських так званих «гуманітарних конвоїв» (14 місій), до яких входили різна техніка та системами озброєння, зокрема артилерія, бронетехніка, системи ППО. Хоча «E.N.O.T Corps» брала ще й участь у бойових діях під Чорнухином (Луганська область) і Дебальцевим (Донецька область) [30]. Загалом, у 2014–2015 роках вони виконували найбільш «важливі завдання»: це коригування і наведення артилерії, ведення розвідки, проведення диверсійних акцій, займалися так званим військово-патріотичним вихованням молоді тощо [12].

Вже у 2016 році, на думку фахівців, чисельність бойовиків, які входили до складу різних незаконних воєнних формувань (НВФ) досягла: у «1-му АК» – 19–19,5 тис. осіб, у «2-му АК» – 11–11,2 тис. Також 6000–6500 російських військовослужбовців були зараховані до складу регулярних частин

та підрозділів, на окупованій українській території [9, с. 82]. Цьому сприяло, зокрема те, що 28 грудня 2016 року РФ випустила поправку до законодавства, яка дозволяла відправляти цивільних осіб для антитерористичної діяльності за межі Росії на рівні з військовими. Також, з неопублікованих коштів державного бюджету Росії на 2017 рік фінансування на ці потреби було збільшено на 185 мільйонів рублів (3,1 мільйона доларів). Як наслідок, 2017 рік ознаменувався поверненням до Луганська групи «Вагнера» у складі приблизно двох-трьох батальйонно-тактичних груп, для надання військової допомоги «главі МВС ЛНР» [33]. За підрахунками СБУ, у цифрах ця кількість бойовиків у 2017 році складала приблизно 1578 осіб [29]. Також з 2017 року ПВК «Вагнер» почали вербувати й українців з окупованих територій, у тому числі й для участі у бойових діях закордоном. Зокрема, вже на кінець року було створено окремий підрозділ «Весна» («Карпати») чисельністю до 150 осіб [27]. Водночас станом на 2017 рік бойовики російських ПВК, які перебували на теренах України менше залучалися до активних бойових дій, а більше виконували роботу по керівництву більш складними та дороговартісними російськими системами, такими як платформи радіоелектронної боротьби та ISR для забезпечення операцій ЛНР/ДНР тощо [24, с. 26].

Пори те, що у 2018–2019 роках більшість російських бойовиків із ПВК-груп були перекинуті до Сирії, в Україні вони все ж продовжували діяти. Так, у 2018 році українська Операція об'єднаних сил (ООС) задокументувала на непідконтрольних Україні територіях понад 32 тис. окупантів на чолі з Росією. Серед них російські «найманці» та регулярні сили становили 11 тис. Можна помітити, що у цей час дещо змінилися цілі та завдання бойовиків російських ПВК, у тому числі й вагнерівців. Дослідження показують, що у цей час їх було ідентифіковано переважно, як учасників диверсійних операцій по знищенню українських складів боєприпасів та залякування місцевого населення шляхом проведення публічних заходів, актів саботажу, насаджування російської пропаганди, проведення чисток серед ватажків так званих «ЛНР/ДНР» тощо [24, с. 25-27].

Попри відносно затишшя на лінії зіткнення у 2020 році наступний рік для України розпочався із загострення на східному фронті [19; 5]. Зокрема після того, як російські регулярні сили мобілізували танки та бронетехніку навколо Донецька, російські ПВК наслідували цей приклад як у Донецьку, так і в Луганську. Помітно було, що упродовж 2020–2021 років усі сили сепаратистських утворень було приведено у найвищий ступінь бойової готовності. Тренування передбачали навіть виклик особового складу з відпустки та лікувальних закладів, а також поповнення боєпри-

пасів [6; 20; 4; 13]. І якщо говорити виключно про діяльність ПВК, то у цей час найактивнішою була робота групи «Вагнер», і до початку вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 року її потужність суттєво зросла. Так, Лабораторія цифрових криміналістичних досліджень відстежувала активність бойовиків «Вагнера» по всій Україні, зокрема в Запоріжжі, Володимирівці та Клиновому, діяльність яких була тісно пов'язана з російською армією, зокрема спецпризначеннями [32].

Висновки. Отже, результати дослідження показують, що у гібридній війні РФ проти України у 2014–2021 роках бойовики різних ПВК відігравали важливу роль. Окрім того, що за їхньою допомогою РФ намагалася приховати свої злочини на міжнародній арені й своє втручання у справи незалежних держав, вони виявилися ефективним інструментом по досягненню окремих зовнішньополітичних цілей. У цьому дослідженні ми можемо побачити не тільки злочинну діяльність ПВК, а і їх функціональне призначення. Якщо група «Вагнера» використовувалася переважно для виконання спеціальних воєнних та бойових задач (анексія АР Крим та вплив на хід бойових дій у Донецькій та Луганській областях у 2014–2015 роках), то бойовики таких ПВК як, MAR та «E.N.O.T Corps» виконували завдання щодо налагодження логістики й тилового забезпечення окупаційних та сепаратистських сил. Після

того, як РФ вдалося окупувати частину українських територій і на фронті запанував так званий «режим тиші», ми помічаємо зміни у функціонуванні ПВК. Так, на окупованих українських територіях функціонери ПВК неформально отримали статус військової еліти й залучалися переважно до керування спеціальною бойовою технікою; виконували складну диверсійно-підривну діяльність майже по всій території України; займалися насадженням російської пропаганди населенню на окупованих територіях; вчиняли інформаційно-психологічні операції проти України.

Перспективи подальшого наукового пошуку. Запропоноване дослідження показує, що ПВК є важливою складовою у гібридних та конвенційних війнах ХХІ століття. У цьому випадку унікальним є феномен повномасштабного воєнного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. Він показує, що неспроможність збройних сил РФ виконати поставлені перед ними воєнні завдання, спонукали політичне керівництво РФ вдатися до масового застосування бойовиків різних ПВК, насамперед «Вагнер». Вплив цього чинника на перебіг бойових дій є одним із перспективних напрямків майбутніх політологічних, історичних, психологічних, правничих та військових досліджень, адже 2022 рік засвідчив про суттєві зміни у підходах до формування особового складу так званих «найманців» та їхнього призначення на полі бою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. «Щодо системних наслідків тимчасової окупації Криму в економічній сфері». Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 19 травня 2014. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/schodo-sistemnikh-naslidkiv-timchasovoi-okupacii-krimu-v-ekonomichniy-sferi>.
2. Белесков М. Сучасний російський спосіб ведення війни: теоретичні основи і практичне наповнення : Аналітична доповідь. *НІСД*. 2021. 29 с.
3. Бушуєв М., Барановська М., Брунс А. ПВК Вагнера: все, що про неї відомо. *Deutsche Welle*. 30 липня 2020. URL: <https://cutt.ly/W4jeGYH>.
4. В ОРДЛО примусово мобілізували 100 тисяч чоловіків, майже чверть з них загинули – правозахисники. *Укрінформ*. 21 липня, 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3534104-v-ordlo-primusovo-mobilizovali-100-tisac-colovikiv-majze-cvert-z-nih-zaginuli-pravozahisniki.html>.
5. Загострення на Донбасі: що кажуть у Зеленського про перемир'я. *BBC News Україна*. 16 лютого, 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-56069051>.
6. Золкіна М. Синдром загострення: чого чекати від Росії і як їй протидіяти? *Українська правда*. 20 квітня, 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2021/04/20/7290797/>.
7. Комбатанти, найманці, добровольці. Хто це і яка між ними різниця? *BBC Україна*. 16 липня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62191991>.
8. Кузьо Т. Вторгнення, анексія і гібридна війна. 5 років «російській весні». *Історична правда*. 22 березня 2019. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5c94c811e60f4/>.
9. Машовец К. Военный компонент российской агрессии. *Національна безпека і оборона*. №9-10. 2016. Центр Разумкова. 81-84.
10. Мірошниченко С. Група Вагнера. Чому вони не найманці, а Росія несе за них таку ж відповідальність, як і за регулярні збройні сили. *Медійна ініціатива за права людини*. 4 січня 2023. URL: <https://mipl.org.ua/grupa-vagnera-chomu-vony-ne-najmancti-a-rosiya-nese-za-nih-taku-zh-vidpovidalnist-yak-i-za-regulyarni-zbrojni-syly/>.
11. Найманці Путіна. Хто воює проти України, крім регулярної армії РФ. *РБК-Україна*. 29 серпня 2022. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/naemniki-putina-vouet-protiv-ukrainy-pomimo-1661690798.html>.
12. Приватні військові компанії РФ: інструмент державної агресивної політики чи успішний бізнес? *Армія FM*, 21 лютого 2018. URL: <https://cutt.ly/k4jw1Sn>.

13. Римарук А. 2021 на фронті був найважчим за останні 5 років війни, – підсумки року від «Повернись живим». *LB.ua*. 10 січня, 2022. URL: https://lb.ua/news/2022/01/10/502768_2021_fronti_buv_nayvazhchim.html.
14. Рощина В. Чому українців із російських ПВК не судять за найманство? Ексклюзивні факти про попередників «Вагнера». *Hromadske*. 13 серпня 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/belgiya-peredast-ukrayini-240-vijskovih-vantazhivok-simejstva-volvo-zmi>.
15. СБУ оприлюднила «нові докази участі російських найманців ПВК «Вагнера» у злочинах проти України». *Радіо Свобода*. 19 травня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/29237056.html>.
16. Стек Л. Добровольці чи найманці: що сталося з українцями, які воюють у «ПВК Вагнера». *Радіо Свобода*. 26 лютого 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-realii/29061642.html>.
17. Стек Л., Хоменко О. Українці з «ПВК Вагнера»: «Донбас.Реалії» дослідили біографії найманців. *Радіо Свобода*. 13 травня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29224304.html>.
18. Фахрудін Ш. Армія привидів: як Росія використовує вагнерівців під час гібридної війни. *24 канал*. 2 грудня 2020. URL: https://24tv.ua/chomu-vagnerivtsi-nayefektivnishiy-instrument-gibridnoyi-rosiya-novini_n1475795.
19. Шрамович В. «Просто перестали стріляти». Якою була війна на Донбасі у 2020 році. *BBC News Україна*. 30 грудня, 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55469264>.
20. Шрамович В. Величезний новий табір військ Росії біля України – СІТ про можливість війни. *BBC News Україна*. 7 квітня, 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56668030>.
21. Bukkvoll T., Østensenb Åse G. The Emergence of Russian Private Military Companies: A New Tool of *Special Operations Journal*. Volume 6. 2020. Issue 1. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23296151.2020.1740528>.
22. Foley E., Kaunert C. Russian Private Military and Ukraine: Hybrid Surrogate Warfare and Russian State Policy by Other Means. *Central European Journal of International and Security Studies*. Vol. 16. Issue 3. 2022. 172-192.
23. Giedraitis A. Private Military Companies in the Foreign and Security Policy of the Russian Federation in 2014–2019. *Lithuanian annual strategic review*. 2020. Volume 18. 123-162.
24. Jones Seth G., Doxsee C., Katz B., McQueen E., Moyer J. Russia's Corporate Soldiers: The Global Expansion of Russia's Private Military Companies. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. 2021. 23-30.
25. Katz B., Jones Seth G., Doxsee C., Harrington N. The Expansion of Russian Private Military Companies. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*. September 2020. URL: <https://russianpmcs.csis.org/>.
26. Kopychak V. «Private sector» of the Russian Invasion. *ICDS*. February 28. 2018. URL: <https://icds.ee/en/private-sector-of-the-russian-invasion/>.
27. Lapayev Y. Private and armed. *The Ukrainian Week*. 20 September, 2017. URL: <https://ukrainianweek.com/private-and-armed/>.
28. Owen M. Putin's Secret Armies Waged War in Syria-Where Will They Fight Next? *Newsweek*. January 17, 2018. URL: <https://www.newsweek.com/2018/01/26/putin-secret-army-waged-war-syria-782762.html>.
29. Ponomarenko I. SBU says Russia's Wagner mercenaries involved in Donbas war. *Kyiv Post*. October 7, 2017. URL: <https://www.kyivpost.com/post/7950>.
30. Presentation on «Private military companies and their role in modern regional conflicts». *Permanent Mission of Ukraine to the International Organizations in Vienna*. 17 June, 2020. URL: <https://vienna.mfa.gov.ua/en/news/vistup-na-temu-privatni-vijskovi-kompaniyi-ta-yih-rol-u-suchasnih-regionalnih-konfliktah>.
31. Private Military Companies. Armed Conflict in Ukraine: Military Support for DPR and LPR Illegal Armed Groups by the Russian Federation. *InformNapalm*. 2023. 25-30.
32. Schroeder E., Wilde G., Sherman J., Herr T. Hackers, Hoodies, and Helmets: Technology and the changing face of Russian private military contractors. *Atlantic Council*. July 25, 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/technology-change-and-the-changing-face-of-russian-private-military-contractors/>.
33. Sukhankin S. Unleashing the PMCs and Irregulars in Ukraine: Crimea and Donbas. *The Jamestown Foundation*. September 3, 2019. URL: <https://jamestown.org/program/unleashing-the-pmcs-and-irregulars-in-ukraine-crimea-and-donbas/>.
34. What is Russia's Wagner Group of mercenaries in Ukraine? *BBC*. 23 January, 2023. URL: <https://www.bbc.com/news/world-60947877>.